

ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΗ

*Έλενα Φώτου, Πτυχιούχος Τμήματος "Δημοσιογραφίας & ΜΜΕ" ΑΠΘ,
Μεταπτυχιακή φοιτήτρια του ΠΜΣ "Εγκληματολογίας" του Παντείου
Πανεπιστημίου*

CRIME & MEDIA LAB- ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ
Επιστημονικά Υπεύθυνη: Αγγελική Καρδαρά, Δρ Τμήματος Επικοινωνίας
& ΜΜΕ ΕΚΠΑ, Φιλολόγος, Τακτική Επιστημονική Συνεργάτιδα Κέντρου
Μελέτης του Εγκλήματος
23/12/2020

ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΗ

*Γράφει η Έλενα Φώτου, Πτυχιούχος Τμήματος “Δημοσιογραφίας & ΜΜΕ” ΑΠΘ,
Μεταπτυχιακή φοιτήτρια του ΠΜΣ “Εγκληματολογίας” του Παντείου Πανεπιστημίου*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο παρόν άρθρο θα προβούμε σε μία σύντομη αναδρομή στη δημιουργία θεατρικών δράσεων στα καταστήματα κράτησης με βάση την ξένη αλλά και την ελληνική βιβλιογραφία, τη συμβολή τους στη δημιουργική απασχόληση των κρατουμένων και μέσω αυτής, την προσπάθεια μείωσης της υποτροπής και την (επαν)ένταξή τους. Η ελληνική και ιταλική εμπειρία με βάση τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήσαμε δείχνουν πως η χρηματοδότηση τέτοιων δράσεων είναι ελάχιστη έως μηδαμινή και η διεξαγωγή τους έγκειται σε προσωπική και εθελοντική μακρόχρονη προσπάθεια σκηνοθετών/εμφυχωτών, οι οποίοι παράλληλα έχουν να διαχειριστούν ποικίλα προβλήματα, όπως οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων, ο υπερπληθυσμός και η πολυπολιτισμικότητα. Σκοπός μας είναι να αναδείξουμε τον θετικό αντίκτυπο του θεάτρου και της τέχνης στους κρατούμενους και την ανάγκη σταθερής ύπαρξής τους στο ευρύτερο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας στα καταστήματα κράτησης.

Αν επιχειρήσουμε να φέρουμε στο μυαλό μας την ιστορία του θεάτρου, ίσως το πρώτο πράγμα που θα σκεφτόμασταν θα ήταν μία αρχαία ελληνική τραγωδία. Μία τραγωδία που θα περιελάμβανε πάθη, διδάγματα για την ανθρώπινη ψυχή, δέος για την ανθρώπινη φύση, τις πρώτες παιδοκτονίες και τους πρώτους πατροκτόνους. Ίσως έρθει στο μυαλό μας η λέξη “κάθαρση”, μία έννοια άρρηκτα συνδεδεμένη με την αρχαία τραγωδία. Η λέξη “κάθαρση” θα προέλθει από το ρήμα “καθαίρω” που σημαίνει πως απαλασσόμαστε από κάτι ξένο ή βλαβερό, την ψυχική λύτρωση, τον εξαγνισμό (Τεγόπουλος, Φυτράκης, 1993), ενώ στο θέατρο συνδέεται με μία ψυχοθεραπευτική διαδικασία. Στο αριστοτελικό έργο “Περί Ποιητικής”, η κάθαρση αναφέρεται ως ένα από τα βασικά στοιχεία της τραγωδίας, η οποία θα επέλθει από την συμπόνοια (“έλεος”) και τον φόβο (Δερμάτη, 2017). Ωστόσο, ο ίδιος δεν θα προβεί σε περαιτέρω ανάλυση της έννοιας, κάτι που θα έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ποικίλων υποθέσεων μεταγενέστερα σε μία προσπάθεια αποσαφήνισης του όρου.

Πολλούς αιώνες αργότερα και μετά από κοσμοϊστορικές αλλαγές, μέσα στον 20ό αιώνα το θέατρο θα βγει από την “κανονικότητα” του, θα φύγει από την συμβατική σκηνή και θα έρθει πιο κοντά στο κοινό, καθιστώντας το άμεσο συμμετοχο του έργου. Ο κόσμος όμως που θα έχει τη μεγαλύτερη ανάγκη για αυτή τη συμμετοχή θα είναι οι άνθρωποι της ευρύτερης φτωχότερης οικονομικά κοινότητας. Η τάση αυτή αναπτύσσεται κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και τις ολέθριες συνέπειες που άφησε πίσω του, κυρίως ως μία κοινωνική παρέμβαση (Βασιλειάδου, 2012). Αυτή είναι και μία από τις περιόδους, όπου στις φυλακές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και υπό απάνθρωπες συνθήκες, οι σχετικές μαρτυρίες της εποχής αναδεικνύουν πως η δημιουργική ώθηση των κρατουμένων ήταν κάτι παραπάνω από αναπάντεχη (Balfour, 2004). Σύμφωνα μάλιστα με τον Balfour:

Αυτά τα ίχνη της ιστορίας του θεάτρου των φυλακών είναι σημαντικά επειδή, όπως στη σύγχρονη πρακτική, εγείρουν ερωτήματα σχετικά με τη φύση και τον λόγο της δημιουργικής ανάγκης του φυλακισμένου. Γιατί ένας Ινδός να κινδυνέψει να σκοτωθεί κλέβοντας χαρτί για να ζωγραφίσει; Γιατί ένα άτομο που λιμοκτονεί σε ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης να φυλάξει το φαγητό για να το χρησιμοποιήσει ως χρωστική ουσία σε μία επιλεκτική ζωγραφική; Αυτές οι ερωτήσεις δείχνουν την ανάγκη για δημιουργικότητα που ξεπερνά τη βασική αντίληψη της τέχνης ως ψυχαγωγίας, αναψυχής ή ακόμη και εκπαίδευσης. Σε αυτά τα ακραία πλαίσια, όπου ήταν πολύ πιο εύκολο να εγκαταλείψουν από το να έχουν μία σπίθα ελπίδας και ανθρωπιάς, οι άνθρωποι ανέλαβαν το ρίσκο να δημιουργήσουν και να βρουν μία προσωρινή απόδραση, μία στιγμή αντίστασης, εναντίον τυποποιημένων και διεισδυτικών συστημάτων εξουσίας.

Οι πρώτες ίσως οργανωμένες και καταγεγραμμένες προσπάθειες δημιουργίας θεατρικών ομάδων θα είναι αυτές στις φυλακές του San Quentin το 1957, με την παραγωγή του έργου του Σάμιουελ Μπέκετ “Περιμένοντας τον Gogot” (Mc Camish, 2004). Οργανωτής αυτής της προσπάθειας και μετέπειτα και ηθοποιός και συνεργάτης του ίδιου του Μπέκετ, θα είναι ο Rick Cluchey, ο οποίος θα δημιουργήσει την ομάδα Drama Workshop. Ο Cluchey θα γράψει το διάσημο έργο “Το κλουβί”, το οποίο η ομάδα θα ταξιδέψει και θα παίζει για τα επόμενα δέκα χρόνια σε Αμερική και Ευρώπη, σε σχολεία, εκκλησίες, φυλακές.

Οι κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις των επόμενων δεκαετιών που θα ακολουθήσουν αυτών των πρώτων εγχειρημάτων, θα έχουν πρωτοφανείς συνέπειες για τα σωφρονιστικά καταστήματα και την αντεγκληματική πολιτική: ραγδαία αύξηση του αριθμού κρατουμένων και αύξηση της υποτροπής. Η Αμερική είναι η χώρα που φυλακίζει τον μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων παγκοσμίως: 2.300.000 άνθρωποι σήμερα κρατούνται στις Αμερικάνικες φυλακές και 1 στους 4 θα συλληφθεί εκ νέου την ίδια χρονιά, συνήθως αυτοί που διαβιούν σε συνθήκες

φτώχειας ή αντιμετωπίζουν κάποια ψυχική ασθένεια. Παράλληλα, τουλάχιστον 77.000.000 εκατομμύρια άνθρωποι έχουν ποινικό μητρώο και 113.000.000 εκατομμύρια ενήλικες έχουν ένα τουλάχιστον κοντινό συγγενικό πρόσωπο που ήταν υπόδικο ή έχει καταδικαστεί (Sawyer & Wagner, 2020).

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για τις Φυλακές, τον Ιανουάριο του 2019 υπήρχαν 10.654 κρατούμενοι, ενώ για το β' εξάμηνο του 2020 είναι συνολικά 10.175 κρατούμενοι (Υπ. Πρ. Πολίτη, 2020). Η ραγδαία αύξηση των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές θα παρατηρηθεί ανάμεσα στα έτη 2006 -2014, με αποκορύφωμα το 2014 όπου οι κρατούμενοι ήταν 12.693 (Υπουργείο ΔΔΑΔ, 2019).

Στη διάρκεια αυτής της χρονικής περιόδου, υπερεθνικοί, διακρατικοί και ανεξάρτητοι φορείς θα καταγράψουν ένα μεγάλο εύρος προβλημάτων του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος και θα πιέσουν για άμεσες ριζικές αλλαγές, κυρίως σε ότι αφορά τα δικαιώματα των κρατουμένων. Χαρακτηριστικός της κατάστασης είναι ο πρόλογος που θα διαβάσουμε στο Στρατηγικό Σχέδιο για το Σωφρονιστικό Σύστημα 2018-2020 του Υπουργείου ΔΔΑΔ:

Η εγκατάλειψη των φυλακών, η απουσία σαφούς πολιτικής και η παραμέληση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτέλεσαν για δεκαετίες τις κυρίαρχες παραμέτρους της ακολουθούμενης «σωφρονιστικής πολιτικής». Το σωφρονιστικό σύστημα χαρακτηριζόταν από πελατειακή λογική, έλλειψη μακροπρόθεσμου σχεδιασμού, κυριαρχία συμφερόντων. Έμοιαζε μ' ένα καράβι ακυβέρνητο στο έλεος ευκαιριακών συμμαχιών, πρόσκαιρων επιλογών και αυτοσχεδιασμών. Αυτή η κατάσταση έπρεπε ν' αλλάξει. Το 2015 η έλλειψη πόρων, παράλληλα με τον υπερπληθυσμό και την οξεία υποστελέχωση είχαν διαμορφώσει ένα «σωφρονιστικό αδιέξοδο» το οποίο έπρεπε να αντιμετωπιστεί.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως ο υπερπληθυσμός παραμένει ένα από τα πιο ζωτικά προβλήματα των καταστημάτων κράτησης. Συγκεκριμένα, το 1980 ο αριθμός των κρατουμένων ήταν 3.135, ενώ το 2013 ανερχόταν στους 13.147 (Λαμπροπούλου, 2017). Το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για τις φυλακές (Artinopoulou & Kamarakis, 2019) σχετικά με τους λόγους που οδήγησαν στον υπερπληθυσμό των ελληνικών φυλακών θα αναφέρει τα κάτωθι:

Οι λόγοι για αυτό το φαινόμενο περιλαμβάνουν την έλλειψη επενδύσεων σε υποδομές, ειδικά κατά τη διάρκεια των χρόνων της ελληνικής κρίσης, την περιστασιακή σκλήρυνση των νόμων και πρακτικών καταδίκης, την καθυστερημένη μεταρρύθμιση νομοθεσίας που μπορεί να θεωρηθεί ξεπερασμένη σε ορισμένες από τις πτυχές της, καθώς και ο υψηλός αριθμός υπόδικων κρατουμένων, ιδίως αλλοδαπών ή και μεταναστών που λόγω έλλειψης ορισμένης διαμονής είναι

πιθανότερο να συλληφθούν. Άλλα χρόνια ζητήματα του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος που ενισχύθηκαν κατά την ελληνική κρίση περιλαμβάνουν την έλλειψη προσωπικού, την ανεπαρκή κατάρτιση του προσωπικού και την έλλειψη επενδύσεων σε σύγχρονες υποδομές και πόρους.

Σύμφωνα με την Λαμπροπούλου (2017), η πλειοψηφία των ήδη χαμηλών δαπανών στο σωφρονιστικό σύστημα δίνεται στη συντήρηση των εγκαταστάσεων, στη μισθοδοσία και σε είδη υγιεινής, με αποτέλεσμα τα ποσά που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στην δημιουργική απασχόληση των κρατουμένων να είναι ελάχιστα. Η πρώτη επίσημη μελέτη για το ακριβές κόστος κάθε κρατούμενου στο ελληνικό κράτος έγινε το 2016 από το αρμόδιο Υπουργείο Δικαιοσύνης. Σύμφωνα με τα στοιχεία της μελέτης για εκείνη την περίοδο, το ετήσιο κόστος για κάθε κρατούμενο ήταν 10.287,49 ευρώ. Η δαπάνη αυτή ήταν πολύ χαμηλότερη σε σχέση με τις δαπάνες άλλων ευρωπαϊκών χωρών, όπως η Σουηδία, η Νορβηγία και η Ολλανδία (Μάνδρου, 2016). Πιο συγκεκριμένα, οι δαπάνες για τα προγράμματα επανένταξης (εκπαίδευση όλων των βαθμίδων, επαγγελματική κατάρτιση, θεραπευτικά προγράμματα) ανέρχονταν στις 973.036,14 ευρώ, με το γενικό σύνολο δαπανών να ανέρχεται στα 127.503.131,70 ευρώ (Υπουργείο ΔΔΑΔ., 2016).

Ένας από τους βασικούς στόχους του Στρατηγικού Σχεδίου για το Σωφρονιστικό Σύστημα ήταν και η επανένταξη των κρατουμένων *“με την έννοια της ανάπτυξης κατάλληλων προγραμμάτων για την εξατομικευμένη υποστήριξη και εκπαίδευση των κρατουμένων μέσα στη φυλακή και τη συνέχιση της υποστήριξης μετά την αποφυλάκιση, ώστε να μειωθεί η νέα εμπλοκή με το έγκλημα.”* (Υπουργείο ΔΔΑΔ, 2018). Τα δεδομένα ερευνών που αφορούν στο μορφωτικό επίπεδο των κρατουμένων στην Ευρώπη θα αναδείξουν το πρόβλημα του χαμηλού επιπέδου εκπαίδευσης και την έλλειψη δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για την επαγγελματική επιστροφή τους μετά την αποφυλάκισή τους (Δημητρούλη & Ρηγούτσου, 2017). Κάτι που σημαίνει πως η επιστροφή των ανθρώπων αυτών στην κοινωνία και στην αγορά εργασίας αναμένεται ακόμα πιο δυσχερής.

Στις ελληνικές φυλακές και έως το 2003 τα όποια εκπαιδευτικά σεμινάρια και προγράμματα εκπαίδευσης λαμβάνουν χώρα θα είναι αραιά, ενώ την πενταετία που θα ακολουθήσει θα αρχίσουν να σταθεροποιούνται και να περιλαμβάνουν μεγαλύτερο εύρος δραστηριοτήτων (Δημητρούλη & Ρηγούτσου, 2017). Από το 2004 έως και το 2010, θα δημιουργηθούν επτά σχολεία δεύτερης ευκαιρίας για ενήλικους κρατούμενους σε Λάρισα, Κορυδαλλό, Θεσσαλονίκη, Τρίκαλα, ΚΚ. Γυναικών Ελεώνα Θήβα, Πάτρα και Γρεβενά, ενώ από το 2016 θα δημιουργηθούν άλλα πέντε σε Χανιά, Νιγρίτα, Μαλανδρίνο, Πάτρα (αυτόνομη δομή), Δομοκό (Ρόγκα, 2016). Σύμφωνα με στοιχεία του 2016 και στο σύνολο κρατουμένων, 22%

έχουν φοιτήσει σε δημοτικό, 17% έχουν φοιτήσει σε κάποιες τάξεις του δημοτικού, 17 % δεν έχει καμία εκπαίδευση, 18% έχουν φοιτήσει σε γυμνάσιο και 7% έχουν φοιτήσει σε κάποιες τάξεις του γυμνασίου. Παράλληλα, σύμφωνα με την ίδια παρουσίαση, από τους 5349 αλλοδαπούς κρατούμενους της ίδιας χρονιάς, οι 1791 δεν γνωρίζουν ελληνικά (Ρόγκα, 2016).

Υπό από αυτές τις πολύ δυσχερείς συνθήκες και συγκυρίες, το θέατρο στις ελληνικές φυλακές θα κάνει τα πρώτα βήματα εμφάνισης και ανάπτυξης. Βήματα πολύ δύσκολα, καθώς τα προβλήματα που δημιουργεί ο εγκλεισμός είναι ποικίλα και περίπλοκα: η ιδρυματοποίηση μπορεί να φέρει ψυχικές διαταραχές, απελπισία, πλήξη, ευερεθιστότητα, κατάργηση της αυτόνομης ατομικής ταυτότητας, φόβο επικοινωνίας, εμφάνιση βίαιων συμπεριφορών για να αντεπεξέλθουν στις δύσκολες συνθήκες συνύπαρξης με τους άλλους κρατούμενους, αδιαφορία, έντονο άγχος (Δημητρούλη & Ρηγούτσου, 2017):

“Η απόσυρση ή απομόνωση αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους μηχανισμούς άμυνας. Το άτομο, αδυνατώντας να ικανοποιήσει ορισμένες επιθυμίες του, εξαιτίας φυσικής αδυναμίας ή εξωτερικής απαγόρευσης, βρίσκει τρόπους ικανοποίησης αποσυρόμενο στον εαυτό του. Πρόκειται για μία κατάσταση που είναι γνωστή ως αποπροσωποποίηση.” (Δημητρούλη & Ρηγούτσου, 2017).

Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να εξετάσουμε του τι πραγματικά μπορεί να προσφέρει η ενασχόληση με το θέατρο στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων που μπορούν να παρακολουθήσουν οι εγκλειστοί. Πραγματοποιώντας μία ευρεία και εκτενή αναζήτηση στο διαδίκτυο σε έρευνες σε παγκόσμια κλίμακα σχετικά με το θέατρο στις φυλακές και δημοσιευμένες εκθέσεις οργανώσεων, πανεπιστημίων και άλλων φορέων, θα παρατηρήσουμε πως υπάρχει πληθώρα τέτοιων εγχειρημάτων και αξιολογήσεων των εγχειρημάτων αυτών που καταλήγουν στη σπουδαιότητα και στην αναγκαιότητα της σταθερής ενασχόλησης κρατουμένων με το θέατρο. Διακρίνουμε επίσης πως δεν χρησιμοποιείται μία και μόνη μέθοδος οργάνωσης των θεατρικών ομάδων, ούτε υπάρχει μία μόνο υποχρεωτική μορφή αναζήτησης των κειμένων που θα ασχοληθούν, καθώς άλλοτε είναι έτοιμα θεατρικά έργα (κυρίως του Σαίξπηρ ή του κλασικού θεάτρου) και άλλοτε αφορούν προσωπική προσπάθεια των κρατουμένων στο πλαίσιο της ομάδας. Ως επί το πλείστον, οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται έχουν τις βάσεις τους στο θέατρο της κοινότητας, στο κοινωνικό θέατρο, στο θέατρο του καταπιεσμένου και του εφαρμοσμένου θεάτρου (Nickolson, 2005).

Παρατηρείται επίσης η αυξανόμενη προσπάθεια για μία εντατικότερη καταγραφή και αξιολόγηση των δράσεων που πραγματοποιούνται, ώστε να υπάρχουν επαρκή δεδομένα που να καταδεικνύουν τη χρησιμότητά τους, ειδικότερα σε ό,τι αφορά το

κομβικό ζήτημα της υποτροπής ώστε να δικαιολογηθεί και η κρατική τους χρηματοδότηση. Για παράδειγμα, η Arts Alliance Evidence Library της National Alliance for Arts in Criminal Justice, στο Ηνωμένο Βασίλειο, υποστηρίζει ομάδες τέχνης που εργάζονται στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης του Ηνωμένου Βασιλείου και από το 2002 στην ηλεκτρονική της πλατφόρμα υπάρχει συνεχής δημοσίευση αξιολογήσεων προγραμμάτων (104 στο σύνολο) και εκτιμήσεων για την αποτελεσματικότητά τους.

Σε μία πολύ σημαντική τους έρευνα με τίτλο “Unlocking Value” (Arts Alliance, 2011), αναλύοντας τα οικονομικά δεδομένα κρατικής χρηματοδότησης τριών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων που εργάζονταν με διαφορετικές ομάδες παραβατών, συμπέραναν πως οι δράσεις τους για τη μείωση της υποτροπής, εξοικονομούν σημαντικά έσοδα για το κράτος συγκριτικά με τα έξοδα που δαπανώνται από το κράτος για το σωφρονιστικό σύστημα, αναδεικνύοντας την ανάγκη περαιτέρω κρατικών χρηματοδοτήσεων προσανατολισμένες σε εκπαιδευτικές πρακτικές και στη στήριξη των φορέων αυτών.

Οι Gardner, Hager & Hillman (2014) στο “The Prison Arts Recourse Project”, μία βιβλιογραφική ανάλυση 48 τεκμηριωμένων ερευνών, αξιολόγησαν την επίδραση των προγραμμάτων τέχνης στο Αμερικάνικο σωφρονιστικό σύστημα. Στις έρευνες που αφορούσαν θεατρικές δράσεις, η συμμετοχή κρατουμένων σε αυτές είχαν σημαντική συσχέτιση με τη βελτίωση της διαχείρισης του χρόνου τους, την πνευματική τους διαύγεια, την ενίσχυση της πρωτοβουλίας τους, την αύξηση της αυτοπεποίθησης τους, την αύξηση της εμπιστοσύνης τους στο να προσπαθήσουν σε αναζήτηση επαγγελματικών ευκαιριών. Παράλληλα, για όσους κρατούμενους συμμετείχαν, υπήρχε μείωση των πειθαρχικών τους, είχαν καλύτερες σχέσεις με άλλους κρατούμενους και με το προσωπικό των φυλακών. Σημαντική πλειοψηφία ανέφερε ότι το θέατρο τους βοήθησε στη μείωση του άγχους τους, ένιωθαν ότι αποκτούσαν σημαντικές γνώσεις, ενώ το 58% δήλωσε πως η επαφή τους με τη τέχνη τους έφερε πιο κοντά στην οικογένειά τους.

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2013 από το Northumbria University, το Bath Spa University σε συνεργασία με το National Alliance for Arts in Criminal Justice για τις ευεργετικές επιδράσεις της τέχνης σε καταστήματα κράτησης, τα ευρήματα έδειξαν: η συμμετοχή των κρατουμένων στις δραστηριότητες αυτές τους βοήθησε να επαναπροσδιορίσουν τους εαυτούς τους, στην ικανότητα τους να συνεργάζονται με άλλους, διευκόλυνε τη διαδικασία εμπλοκής τους στη δημιουργία ενός ασφαλούς χώρου όπου μπορούν να αποκομίσουν θετικές εμπειρίες και να εκφράσουν προσωπικές τους επιλογές (Plant, Dixon, 2019).

Στον Οδηγό καλών πρακτικών για το θέατρο στις φυλακές από την PICIP (Partners in Crime Prevention) τονίζεται η αναγκαιότητα της συνέχειας και της διάρκειας των θεατρικών δράσεων ώστε να υπάρχει επαρκής χρόνος παρέμβασης: *“Το θέατρο πρέπει να βοηθήσει τις φυλακές και τους κρατούμενους να κάνουν διάλογο με τον έξω κόσμο. Το θέατρο δεν είναι μόνο μία γέφυρα μεταξύ κρατουμένων και υπαλλήλων φυλακών, αλλά και μία γέφυρα μεταξύ της φυλακής και του εξωτερικού κόσμου. Η μικρή κοινότητα (φυλακή) ως μέρος της μεγαλύτερης κοινότητας (κοινωνία), πρέπει να βρίσκονται σε συνεχή σχέση, διαφορετικά τα εφόδια που θα αποκτηθούν μέσα στα τείχη της φυλακής, κινδυνεύουν να ματαιωθούν”*.

Στη μελέτη “Impact of Prison Art Programs” (Brewster, 2014) αξιολογήθηκε η επίδραση συμμετοχής σε καλλιτεχνικές και θεατρικές ομάδες και παρατηρήθηκαν αλλαγές στη συμπεριφορά πριν και μετά τα προγράμματα διάρκειας 12 εβδομάδων, σε τέσσερις κρατικές φυλακές της California, σε 110 άνδρες κρατούμενους οι οποίοι παρακολούθησαν δημιουργική γραφή/ποίηση (77,60%), μουσική (49%), ζωγραφική (42,90%), θέατρο (20,40%) και άλλες δραστηριότητες (6,10%). Στην έρευνα συμμετείχαν κρατούμενοι (49) που είχαν προηγουμένως συμμετάσχει στο πολύχρονο πρόγραμμα AIC (Arts in Corrections), το οποίο λειτουργούσε από το 1980 μέχρι το 2010 όπου και σταμάτησε λόγω κρατικών περικοπών. Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν γιατί είχαν συμμετάσχει στα προγράμματα, με τη συντριπτική πλειοψηφία να αναφέρει πως ήθελαν να αποκτήσουν νέες δεξιότητες, ήθελαν να είναι δημιουργικοί και αρκετοί δήλωσαν πως παρακινούνται από την επιθυμία να αλλάξουν τη ζωή τους και να έχουν κάτι να μοιραστούν με τις οικογένειές τους. Ανεξαρτήτως των χρόνων που είχαν συμμετάσχει στα προγράμματα, σχεδόν όλοι δήλωσαν πως η τέχνη τους βοηθά να εκφράσουν τον εαυτό τους, να ανακουφιστούν από το στρες και να προβαίνουν σε καλύτερες επιλογές, ενώ πολλοί δήλωσαν πως η τέχνη τους βοηθάει να καταλάβουν καλύτερα τον εαυτό τους και να συνεργαστούν με άλλους. Η δεύτερη ομάδα εργασίας δεν είχε συμμετάσχει σε προγράμματα τις AIC, παρόλα αυτά το 46% αυτών είχαν αρχίσει ήδη να συμμετάσχουν σε θεατρικές ομάδες των φυλακών που κρατούνταν. Η μελέτη αυτή έδειξε πως οι κρατούμενοι που έχουν συμμετάσχει σε καλλιτεχνικά προγράμματα είναι στατιστικά πιθανότερο να προσεγγίσουν τα προβλήματά τους με περισσότερη δημιουργικότητα και πνευματική ευελιξία σε σχέση με τους κρατούμενους που δεν έχουν τέτοια εμπειρία. Βρέθηκε επίσης πολύ ισχυρή συσχέτιση μεταξύ τέχνης/εκπαίδευσης και αυτοπεποίθησης, κινήτρου για συμμετοχή σε περισσότερα εκπαιδευτικά προγράμματα και αυτοπειθαρχίας για καλύτερη διαχείριση του χρόνου.

Επιστρέφοντας στα ελληνικά δρώμενα, το θέατρο στις ελληνικές φυλακές θα κάνει την εμφάνισή του τα τελευταία δέκα χρόνια πιο οργανωμένα. Η Κοντογιάννη

(2018) αναφέρεται σε θεατρικές απόπειρες από πολιτικούς κρατούμενους την περίοδο 1939-1940 στην Ακροναυπλία, καθώς και στην προσπάθεια που έγινε από τον Λευτέρη Μπαρδάκο και τον Τάσο Παπαηλίου να δημιουργήσουν ένα θεατρικό εργαστήριο στις Αγροτικές Φυλακές της Τίρυνθας τη δεκαετία του 80'. Οι πιο οργανωμένες και στοχευμένες θεατρικές δράσεις θα έρθουν το 2010 από τον σκηνοθέτη/εμπυχωτή Στάθη Γράψα, ο οποίος σε εθελοντική βάση θα δημιουργήσει το πρώτο θεατρικό εργαστήριο προσωπικής ανάπτυξης κρατουμένων στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνας.

Στόχοι του προγράμματος είναι σύμφωνα με τον ίδιο (2011): *“η απασχόληση των τροφίμων με μία δημιουργική δραστηριότητα που θα επιδράσει θετικά ως προς την συμπεριφορά και την εκτόνωση της ενέργειάς τους, ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης των συμμετεχόντων στο εργαστήριο, ανάπτυξη της αίσθησης της ομάδας-κοινωνίας, βελτίωση της εικόνας της φυλακής προς την κοινωνία, καλλιέργεια εξωστρεφούς κουλτούρας του συστήματος της φυλακής, συμμετοχή σε τέτοιες δραστηριότητες και για τους υπόλοιπους φυλακισμένους”*.

Η συνεργασία αυτή, με κάποιες ενδιάμεσες χρονικές διακοπές, θα συνεχιστεί μέχρι και σήμερα σε συνεργασία και με το Εθνικό Θέατρο. Παράλληλα ο κ. Γράψας από το 2017 θα καθοδηγήσει θεατρικές ομάδες στα καταστήματα κράτησης Θήβας, Κορίνθου και στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού. Το 2012, η ΜΚΟ “Τεχνοδρομώ” με εμπυχωτές τον Γιάννη Νικολόπουλο και την Άννα Χατζηχρήστου, θα ξεκινήσουν στο Νοσοκομείο “Άγιος Παύλος” των φυλακών Κορυδαλλού, στην πτέρυγα των οροθετικών, θεατρική ομάδα η οποία το 2014 θα παρουσιάσει τη θεατρική παράσταση με τίτλο “Κ”, με θέμα την απενοχοποίηση της οροθετικότητας, σε κείμενο του Τζιμάρα Τζανάτου.

Το Εθνικό Θέατρο στις κοινωνικές του δράσεις σχετικές το θέατρο στα κέντρα κράτησης, εκτός από τη συνεργασία του με τον Στάθη Γράψα, θα συνεργαστεί και με τον σκηνοθέτη/συντονιστή ομάδας Στρατή Πανουργιό, όπου το 2019 θα σκηνοθετήσει το έργο “Οικόπεδα με Θέα”, του Ντέιβιντ Μάμετ, με τη διασκευή του έργου να αναλαμβάνουν οι ίδιοι οι κρατούμενοι. Προηγούμενες παραστάσεις της ομάδας αυτής θα είναι η παρουσίαση του έργου “Τρικυμία” του Σαίξπηρ και του “Θάλαμος αρ. 6” του Τσέχωφ.

Ένας ακόμα φορέας που προσπαθεί τα τελευταία χρόνια να συνεχίσει τις θεατρικές δράσεις στις ελληνικές φυλακές είναι το Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση, όπου την περίοδο 2016-2017 διοργάνωσε συνολικά 22 θεατρικά εργαστήρια στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας Φυλακών Κορυδαλλού, με τη

συμμετοχή 15 ενήλικων ανδρών. Όπως θα διαβάσουμε από τη διαδικτυακή τους σελίδα, στα εργαστήρια αυτά:

“Με την χρήση διαφορετικών θεατρικών τεχνικών (πρακτικές παιχνιδιού και θεάτρου της επινόησης, σωματικό θέατρο, εκπαιδευτικό δράμα, αυτοσχεδιασμό), στόχος είναι οι συμμετέχοντες να φτιάξουν το δικό τους θέατρο, μέσα από τις δικές τους ιστορίες, τις δικές τους εικόνες, τα δικά τους βιώματα. Με αυτή την διαδικασία διερευνώνται οι διάφοροι κοινωνικοί ρόλοι που παίζει καθημερινά ο ίδιος άνθρωπος, καθώς και τα εμπόδια που μπορεί να προκύψουν κατά την επικοινωνία, η συνειδητοποίηση και η διαχείρισή τους. Αξιοποιούνται θεατρικές τεχνικές για τη διερεύνηση του βασικού ερωτήματος: πώς επικοινωνούμε ή γιατί δε μπορούμε να επικοινωνήσουμε με τους άλλους, όταν προσπαθούμε να μιλήσουμε για αυτά που μας απασχολούν και αυτά που μας ενδιαφέρουν; Με όχημα το θέατρο διεκδικούμε εκ νέου τη φαντασία μας και τολμάμε να χτίσουμε γέφυρες επικοινωνίας που (πιθανόν) θα συμβάλλουν στην επαναδιαπραγμάτευση της αντίληψης του τρόπου που «κοιτάμε» τον κόσμο.”

Από τη συγκριτική έρευνα της Beatrice Montorfano (2016) “Θέατρο πίσω από τα κάγκελα: από την Ιταλία στην Ελλάδα”, αυτό που επισημαίνεται είναι η αυτοοργάνωση των εργαστηρίων αυτών και πως η συνέχιση της διεξαγωγής τους στηρίζεται στην ατομική ή ομαδική προσπάθεια, εθελοντική ως επί το πλείστον, των ανθρώπων που προσπαθούν να κρατήσουν ζωντανές τις εν λόγω δράσεις στα καταστήματα κράτησης. Αυτό συμβαίνει γιατί η χρηματοδότηση είναι ελάχιστη από τους κρατικούς φορείς, κάτι το οποίο έχει αρνητικές συνέπειες στην τελική προσπάθεια οργάνωσης, όπως η συνεχής, σταθερή πραγματοποίησή τους, ένα δεδομένο το οποίο διαδραματίζει μεγάλο ρόλο στους στόχους που έχουν θέσει οι θεατρικές ομάδες αυτές για να έχουν μία σταθερή δράση και μετέπειτα αξιολόγηση. Ένα ακόμα σημαντικό ζήτημα που τονίζεται, είναι το κοινό που δύναται να παρακολουθεί τις παραστάσεις:

“Ενώ στην Ελλάδα αυτή τη στιγμή είναι αδύνατον οι κρατούμενοι να βγουν έξω να παίξουν, στην Ιταλία κρατούμενοι και σε μερικές περιπτώσεις κρατούμενοι από υψηλής ασφάλειας φυλακές, κάποιες φορές έχουν την ευκαιρία να βγουν εκτός φυλακής. Εδώ (Ιταλία), υπάρχουν πολλές διασυνδέσεις με σχολεία, πανεπιστήμια και σημαντικά φεστιβάλ τέχνης, με σκοπό να μάθει περισσότερος κόσμος για το θεατρικά προγράμματα στις φυλακές και να γκρεμιστούν τα τείχη μεταξύ του μέσα με τον έξω κόσμο” (Montorfano, 2016).

Να σημειωθεί πως στην Ελλάδα μόλις πρόσφατα πραγματοποιήθηκε τέτοια κίνηση και αυτή ήταν το 2019 όταν κρατούμενοι των φυλακών Αυλώνα μεταφέρθηκαν και

συνεργάστηκαν με τη θεατρική ομάδα της Θήβας για την παρουσίαση κοινής παράστασης στο κατάστημα κράτησης της Θήβας, την “Κοινή Αφετηρία”. Υπεύθυνος της παράστασης ήταν ο Στάθης Γράψας, σε συνεργασία με το Εθνικό Θέατρο.

Σχετικά με την παρουσία του κοινού στις παραστάσεις αυτές δεν υπάρχει ακόμα ικανοποιητική διερευνητική ενασχόληση, είτε αυτό αφορά την επιρροή που έχει αυτό στην συνολική θεατρική εμπειρία των κρατουμένων, είτε αφορά την προσωπική εμπειρία του κοινού παρακολουθώντας τέτοιες παραστάσεις (Acworth, 2018). Η ίδια η Acworth στη μελέτη της θα συνοψίσει:

Οπότε, τι προσφέρει ή συνεισφέρει το κοινό στο θέατρο στις φυλακές; Το κεντρικό μου επιχείρημα σε όλη τη διατριβή ήταν πως το κοινό προσφέρει μία μοναδική συμβολή στο θέατρο στη φυλακή η οποία διευκολύνει περαιτέρω μία γεφύρωση, την οποία πολλά προγράμματα θέλουν να επιτύχουν. Αυτή είναι η ίδια η φύση της συμμετοχής του κοινού σε μία παράσταση θεάτρου εντός φυλακής, το πρόγραμμα δημιουργεί μία θετική σύνδεση μεταξύ φυλακών και ευρύτερων κοινοτήτων. Αντανακλώντας την εμπειρία του, το κοινό, αναλαμβάνει μία ευθύνη σε αυτά τα έργα: πιστεύει πως υπάρχει αμοιβαίο όφελος και για το ίδιο και για τους ερμηνευτές στην συμμετοχή τους, πιστεύουν πως μαζί με τους κρατούμενους ερμηνευτές μπορούν να δημιουργήσουν έναν χώρο που καλλιεργεί την πραγματική ενσυναίσθηση, τη σύνδεση και την καλή θέληση.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να αναφέρουμε το πολύ σημαντικό αφιέρωμα που έλαβε χώρα το 2015 υπό τη διοργάνωση της ΕΠΑΝΟΔΟΥ (Κέντρο Επανένταξης Αποφυλακισμένων, εποπτευόμενο από το Υπουργείο Δικαιοσύνης) στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών του Ιδρύματος Ωνάση με τίτλο “Η Τέχνη διώχνει τη σκιά του φόβου μέσα και έξω από τη φυλακή”. Το διήμερο αυτό αφιέρωμα είχε ως στόχο να αναδείξει τον σημαντικό ρόλο της τέχνης στην επανένταξη των κρατουμένων, όσων έχουν αποφυλακιστεί αλλά και των ενήλικων που είναι στη διαδικασία απεξάρτησης ουσιών. Το πρόγραμμα περιελάμβανε ομιλίες, συζητήσεις και ένα βιωματικό σεμινάριο από Έλληνες και ξένους που εργάζονται και εξειδικεύονται στις θεατρικές δράσεις στα καταστήματα κράτησης, θεατρικούς παιδαγωγούς με διεθνή εμπειρία, εγκληματολόγους, ψυχολόγους, καθώς και δρώμενα των θεατρικών ομάδων του Τεχνοδρομώ, του 18 ΑΝΩ, της ΕΠΑΝΟΔΟΥ, του Αυλώνα, αλλά και προβολές βίντεο από σχετικές παραστάσεις.

Από το 2017 το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, με πρωτοβουλία της Άλκηστis Κοντογιάννη, ξεκίνησε τη συνεργασία του με τα καταστήματα κράτησης της Τίρυνθας και του Ναυπλίου πραγματοποιώντας προγράμματα Δραματικής Τέχνης

στην Εκπαίδευση και Θεάτρου. Οι εμπειρίες και τα πορίσματα των συγκεκριμένων δράσεων έδειξαν ότι μπορεί:

“Η ΔΤΕ ως προς τον κρατούμενο, να τον βοηθήσει να γνωρίσει τον εαυτόν του, τον άλλον και τον κόσμο. Να επικοινωνήσει με τους άλλους, να κατανοήσει την κοινωνία, τους νόμους με τους οποίους λειτουργεί, τα όριά του, να αναπτύξει προς τους άλλους ανεκτικότητα, σεβασμό και ενσυναίσθηση. Να δημιουργήσει, να αποκτήσει δεξιότητες και γνώσεις για νέες επαγγελματικές διεξόδους, να μπορεί να σχεδιάζει το μέλλον. Παράλληλα να ασκηθεί στο όνειρο και στην ελπίδα, να καλλιεργεί τη γλώσσα οργανώνοντας τον κόσμο του και να λύνει τα προβλήματά με τις δικές του δυνάμεις. Να βρίσκει τρόπους να υπερνικά ψυχικές δυσκολίες και να αντιμετωπίζει τη μοναξιά του. Να έχει επίγνωση ότι οι φυλακές είναι προσωρινός τόπος, να μάθει να σέβεται τους κανονισμούς και να γνωρίζει ότι μπορεί να ξεκινήσει από την αρχή.

Η ΔΤΕ ως προς τη Φυλακή, να της δώσει τη δυνατότητα να μετατραπεί σε ένα κέντρο ανάπτυξης δεξιοτήτων, ηθικού αυτοελέγχου, διαλόγου και αισιοδοξίας, να συντελέσει στην εναρμόνιση των σχέσεων των εγκλειστων μεταξύ τους και με τους εργαζόμενους για τη δημιουργία καλύτερου κλίματος. Να προετοιμάσει την επανένταξή τους και να προσφέρει τη δυνατότητα της αλλαγής για την καθένα. Να συντελέσει ώστε οι «σκληροί ρόλοι» της φυλακής να λειτουργούν με σεβασμό, ηρεμία, ενσυναίσθηση και συναίσθημα.” (Κοντογιάννη, 2018).

Μια ακόμα ξεχωριστή δράση που έλαβε χώρα στο Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου, η οποία και αποτέλεσε πρωτοτυπία για τα ελληνικά και ευρωπαϊκά δεδομένα στα καταστήματα κράτησης (με εξαίρεση τις αγγλόφωνες χώρες), ήταν το ανέβασμα μιας θεατρικής παράστασης στην αγγλική γλώσσα από τους κρατούμενους (Καρδαρά, 2019). Η υλοποίηση του εγχειρήματος ανήκει στην εθελόντρια καθηγήτρια Αγγλικών και εκπαιδύτρια Ενηλίκων στο συγκεκριμένο κατάστημα κράτησης, Γκέλη Ντηλιά. Μέσα σε πάρα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα (τα μαθήματα εκμάθησης της αγγλικής γλώσσας ξεκίνησαν στις 27/09/2018) κατάφεραν να ανεβάσουν στις 20/12/2018 μια παράσταση στην αγγλική γλώσσα και συγκεκριμένα, μια παράσταση βασισμένη στο έργο του Καρόλου Ντίκενς “Μια χριστουγεννιάτικη Ιστορία” (e-thessalia.gr, 2020). Να σημειωθεί πως ήταν η πρώτη φορά που στο συγκεκριμένο κατάστημα κράτησης ξεκίνησε να διδάσκεται η αγγλική γλώσσα και το γλωσσικό επίπεδο των εγκλειστων μαθητών που συμμετείχαν ήταν πάρα πολύ χαμηλό, κάποιες φορές και μηδενικό. Παρόλα αυτά, κατάφεραν να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που έπρεπε να αντιμετωπίσουν και η παράστασή τους καταχειροκροτήθηκε (Huffingtonpost.gr, 2019). Στο σημείο αυτό να αναφέρουμε πως η μελέτη μας θα εμπλουτιστεί και θα συνεχιστεί στο άμεσο μέλλον με την καταγραφή της γυναίκας δημιουργού στο χώρο των φυλακών.

Τα καταστήματα κράτησης σήμερα αντιμετωπίζουν ακόμα ένα μεγάλο πρόβλημα και αυτό δεν είναι άλλο από την πανδημία. Κατά τη διάρκεια του πρώτου απαγορευτικού («lockdown») στη χώρα μας μέχρι και σήμερα που διανύουμε τη δεύτερη φάση του οι θεατρικές συναντήσεις διά ζώσης έχουν διακοπεί και γίνεται μεγάλη προσπάθεια από τους εμπυχωτές/σκηνοθέτες να συνεχιστούν έστω μέσω απομακρυσμένης επικοινωνίας και επαφής (skype). Ειδικά την περίοδο αυτή που οι κρατούμενοι δεν δύνανται να δέχονται επισκέψεις και παρατείνεται η απομόνωσή τους και η ψυχολογική τους κατάπτωση.

Λύσεις αναμφίβολα μπορούν να βρεθούν σε ό,τι αφορά και τη συνέχισή τους εν μέσω πανδημίας με τον κατάλληλο σχεδιασμό (όπως και των υπόλοιπων εκπαιδευτικών δράσεων που είναι μείζονος σημασίας να συνεχιστούν) αλλά και της χρηματοδότησής τους για την καλύτερη οργάνωσή και συνέχισή τους, καθώς και για τη δυνατότητα διεξαγωγής εργασιών αξιολόγησής τους για τη χρησιμότητά τους και τη βοήθεια τους στη μείωση της υποτροπής. Όλα θα εξαρτηθούν από την πολιτική βούληση και τις προτεραιότητες που θα δοθούν από τη μεριά των αρμόδιων Υπουργείων και φορέων.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Acworth, J. L. (2018). “The Nature of Engagement of Audiences in Prison Theatre: a case study of the Shakespeare Prison Project”, University of Queensland, Australia, σελ. 2, 80, <https://espace.library.uq.edu.au/view/UQ:f242dca> (09.06.2020)

Artinopoulou, V., Kamarakis, E., European Prison Observatory (2019). “Prison Conditions in Greece”, 2nd edition, Antigone Edizioni, https://drive.google.com/file/d/1IAaM1XILwQ3rhlOzV3X9_327_-8KTWIm/view (17.10.2020)

Balfour, M. (2004). “Theatre in Prison: Theory and Practice”, Intellect Books, Εισαγωγή, <https://books.google.gr/books?id=27qrDwAAQBAJ&lpg=PT6&dq=prison%20theatre&lr&hl=el&pg=PT6#v=onepage&q=prison%20theatre&f=false> (24.07.2020)

Brewster, L. (2014). “The Impact of Prison Arts Programs on Inmate Attitudes and Behavior: A quantitative Evaluation – Justice Policy Journal”, Volume 11, Number 2 (Fall), Center on Juvenile and Criminal Justice 2014, σελ. 23 http://www.cjcr.org/uploads/cjcr/documents/brewster_prison_arts_final_formatte_d.pdf (24.07.2020)

European Prison Observatory (2020), "Covid-19: What is happening in European Prisons? Update #13, Greece, October 9th 2020,
http://www.prisonobservatory.org/upload/09102020European_prisons_during_covid19_13Greece.pdf (28/10/2020)

Gardner, A., Hager, L., Hillman, G. (2014): "Prison Arts Resource Project- An annotated Bibliography: National Endowment for the Arts", σελ.13-30,
<https://www.arts.gov/sites/default/files/Research-Art-Works-Oregon-rev.pdf> (24.07.2020)

Johnson, H., Keen, S., Pritschard, D., (2011), "Unlocking Value- The economic benefit of the arts in criminal justice", Arts Alliance, Arts Council England,
https://www.thinknpc.org/wpcontent/uploads/2018/07/Unlocking_value_update_d.pdf (17.10.2020)

Helmre, E. (2016): "Beckett's prison protege: the inmate who became a top interpreter of writer's work", www.theguardian.com/culture/2016/jan/03/samuel-beckett-prison-rick-cluchey-inamte (16.10.2020)

Life Learning Programme – Compendium of good practices for theatre in prison – PICP- The prison, from penal institute to cultural place, σελ.3 ,6
https://www.gefaengnistheater.de/kooperationsprojekte-details/the-prison-from-penal-institute-to-cultural-place.html?file=files/upload/presse/pdf/compendium_of_good_practices_output_1_%20%281%29.pdf (23.10.2020) και στο www.picp-project.eu (28.10.2020)

McCamish, M. (2004). "The Theatre of Prison: Power and Resistance, Family and the Production of Illegality", Starring the California Department of Corrections: California Institute of Integral Studies, σελ. 1, 57,
<http://rageuniversity.com/PRISONESCAPE/PRISON%20RESISTANCE/PRISONPOWERANDRESISTANCE.pdf> (28.10.2020)

Montorfano, B. (2016). "Theatre Behind Bars: from Italy to Greece: Θέατρο πίσω από τα κάγκελα: από την Ιταλία στην Ελλάδα", σελ. 10, 13
<https://www.academia.edu/26930907/> (17.10.2020)

National Alliance for Arts in Criminal Justice, "Arts Alliance Evidence Library",
www.artsevidence.org.uk/about-evidence-library/ (28.10.2020)

Plant, J., Dixon, D. (2019). “Enhancing arts and culture in the criminal justice system- A partnership approach”, National Criminal Justice Arts Alliance, Managed by Clinks, σελ.9

<https://www.artsincriminaljustice.org.uk/wp-content/uploads/2019/06/Enhancing-arts-and-culture-in-the-criminal-justice-system.pdf> (10.10.2020)

Sawyer, W., Wagner, P. (2014). “Mass Incarceration: The whole pie 2020”, www.prisonpolicy.org/reports/pie2020.html (10.10.2020)

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΕΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Βασιλειάδου, Κ. “Το Θέατρο της Κοινότητας, το Θέατρο για την Ανάπτυξη και το Εφαρμοσμένο Δράμα μέσα από τα παραδείγματα του Teatro Rovero (Ιταλία), της Aduigna Community Dance Theatre (Αιθιοπία) και της εφαρμογής στο Etnisk Radgivning center Noor (Δανία)”, σελ 6, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: 2012. <http://ikee.lib.auth.gr/record/129777/files/GRI-2012-9154.pdf> (12.09.2020)

Γράψας, Στ.(2011): “12 μήνες αφετηρία, ένα πιλοτικό πρόγραμμα θεατρικού εργαστηρίου στο ειδικό κατάστημα κράτησης νέων (ΕΚΚΝ) Αυλώνα- Βασισμένο στην εθελοντική εργασία του Στάθη Γράψα (Οκτώβριος 2010- Οκτώβριος 2011)”, <http://www.ekkna.net/index.php/drastiriotites-ekdiloseis/70-12-mines-afetiria> (10.10.2020)

Δερμάτη, Α. (2018). Η αριστοτελική σκέψη για το θέατρο και το χορό: Σύνδεση με το σήμερα. Conatus-Journal of Philosophy, 2(1), σελ 24,25. doi: <http://dx.doi.org/10.12681/conatus.16039> και https://www.researchgate.net/publication/326228853_E_aristotelike_skepse_gia_to_theatro_kai_to_choro_Syndese_me_to_semera (10.10.2020)

Δημητρούλη, Κ., Ρηγούτσου, Ε. “Οδηγός για τους εκπαιδευτές των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας σε Καταστήματα Κράτησης”, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης και Νέας Γενιάς, Αθήνα, 2017, σελ 18-21, 26-27, https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2017/publications/docs2016/Odigos_SDE_low.pdf (23.10.2020)

Εθνικό Θέατρο, “Θέατρο σε Κέντρα Κράτησης”, <https://www.nt.gr/el/socialactions/1383> (26.09.2020)

E-thessalia.gr, “1ο Διεθνές Συνέδριο Τμήματος Ξένων Γλωσσών με εισηγήτρια την Γκέλη Ντηλιά”, 19.09.2020, <https://e--thessalia-gr.cdn.ampproject.org/c/s/e-thessalia.gr/1o-diethnes-synedrio-tmimatos-xenon-glosson-me-eisigitria-tin-gkeli-ntilia/amp/> (22.12.2020)

Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα, “Δραστηριότητες και εκδηλώσεις”, www.ekkna.net/index.php/drastiriotites-ekdiloseis (10.10.2020)

ΕΠΑΝΟΔΟΣ (2015) “Η τέχνη διώχνει τη σκιά του φόβου μέσα και έξω από τη φυλακή, 12-13 Ιουνίου 2015”, Εκδηλώσεις, www.epanodos.org/web/guest/synedria-emerides (28.10.2020)

Καρδαρά, Α., “ Η διδασκαλία της αγγλικής γλώσσας στου έγκλειστους μαθητές”, 19.09.2020, <https://aggelikikardara.wordpress.com/2020/09/19/%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%B3%CE%B3%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B3%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CE%B1%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF/> (22.12.2020)

Κοντογιάννη, Ά. (2018). “Από το Ά-τοπο και Άχρωμο της Φυλακής, στις Αποχρώσεις Ζωής της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση μέσω του Εθελοντισμού”, σελ. 15-19 <http://ts.uop.gr/tsdie/images/atopo.pdf> (10.10.2020)

Λαμπροπούλου, Ε., “Εξελίξεις της Εγκληματικότητας, του πληθυσμού των κρατούμενων και το κόστος των ελληνικών φυλακών”, Νοέμβριος 2017, <https://theartofcrime.gr/%CE%B5%CE%BE%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%BE%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%B3%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80/> (22.12.2020)

Μάνδρου, Ι., “Υπ. Δικαιοσύνης: 10.000 ευρώ το χρόνο για κάθε κρατούμενο”, 18.02.2016, <https://www.kathimerini.gr/society/849948/yp-dikaiosynis-10-000-eyro-to-chrono-gia-kathe-kratoymeno/> (22.12.2020)

Ντηλιά, Γκ., “Πέρυσι, τέτοια εποχή, στο Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου”, 11.12.2019, https://m-huffingtonpost-gr.cdn.ampproject.org/c/s/m.huffingtonpost.gr/amp/entry/peresi-tetoia-epoche-sto-katastema-krateses-naeplioe_gr_5df0c214e4b06a50a2e76ad4/ (22.12.2020)

Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση, “ Θέατρο & Φυλακή”,

<http://theatroedu.gr/%CE%A7%CF%81%CE%AE%CF%83%CE%B9%CE%BC%CE%BF-%CE%A5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C/%CE%98%CE%AD%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%BF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%A6%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AE> (28.10.2020)

Ρόγκα, Ε., (2016), “Εκπαιδευτικές δομές στα καταστήματα κράτησης και μορφωτικό status των κρατουμένων στο πλαίσιο της συζήτησης για την Εκπαίδευση στη φυλακή: Σύγχρονες προοπτικές”, παρουσίαση powerpoint, 31η Πανελλήνια Έκθεση Έργων Κρατουμένων και Προϊόντων Φυλακών, Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής του ΥΔΑΔΔ, www.justice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=G5F07yig-50%3d&tabid=579 (28.10.2020)

Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Γενικός Στατιστικός Πίνακας Κρατουμένων- Ποινών κατά την 1η Ιανουαρίου έκαστου έτους (2003-2019) www.justice.gr/site/el/ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣΥΣΤΗΜΑ/Στατιστικάστοιχείακρατουμένων.v.aspx (28.10.2020)

Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, “ΜΕΣΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΑΠΑΝΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΥΣ ΣΤΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΚΡΑΤΗΣΗΣ”, Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, Φεβρουάριος 2016, σελ. 7- [https://www.newLaw.gr/media/Ekthesi_Dimosias_Dapanis.pdf](https://www.newlaw.gr/media/Ekthesi_Dimosias_Dapanis.pdf) (22.12.2020)

Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, “Στρατηγικό Σχέδιο για το Σωφρονιστικό Σύστημα 2018-2020”, Γραφείο Γενικού Γραμματέα Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής, σελ. 11, 16 – www.justice.gr/site/ΣτρατηγικόΣχέδιο.aspx (10.10.2020)

Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, Γενικός Στατιστικός Πίνακας Κρατουμένων Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής 'Α και Β' εξάμηνο 2020- http://www.minocp.gov.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=7055&Itemid=696&lang=GR (28.10.2020)

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Nicholson, H. (2005): “Applied Drama – The gift of Theatre”, Palgrave Macmillan, United Kingdom, σελ. 2-3

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ

Τεγόπουλος, Φυτράκης, Ελληνικό Λεξικό, Ζ΄ Έκδοση, Εκδόσεις Αρμονία, Αθήνα,
2003, σελ. 334